

نقد کتاب فلور ایران تیره چتریان (Umbelliferae)

مهرنوش پناهی*

مجموعه کتاب‌های فلور ایران به همت گیاه‌شناسان، پژوهشگران و کارشناسان مؤسسه تحقیقات جنگلها و مراتع کشور در سال‌های متمادی از ۱۳۶۷ تاکنون به زبان فارسی چاپ شده است. از آنجایی که فلورهای چاپ شده پیشین (فلورا اورینتالیس و فلورا ایرانیکا) به زبان لاتین هستند و تنها گیاه‌شناسان آشنا به این زبان قادر به استفاده از آن هستند، تدوین فلوری برای منطقه به زبان فارسی برای استفاده آسان افراد متخصص و غیرمتخصص در این زمینه کاری عظیم و قابل توجه بود. در این برنامه علاوه بر جمع‌آوری‌های مجدد و پیوسته از نقاط پراکنش گیاهان توسط گیاه‌شناسان مؤسسه برای تکمیل مجموعه هرباریوم مرکزی ایران (TARI)، از ردوبدل کردن اطلاعات و نمونه‌های هرباریومی با هرباریوم‌های بزرگ دنیا نیز بهره جسته و مجموعه‌ای منحصر به فرد تدوین شده است.

فلور اورینتالیس، قدیمی‌ترین فلور مربوط به شرق، در ۵ جلد و به زبان لاتین است (شکل ۱) که بواسیه (۱۸۷۲) در جلد دوم آن، تیره چتریان (Umbelliferae) را در ده طایفه معرفی می‌کند و برای برخی جنس‌های بزرگ تقسیمات پایین‌تر در حد بخش (Section) معرفی کرده است. این مجموعه تا پیش از تدوین فلورا ایرانیکا پرکاربردترین فلور در مشرق زمین بوده است که علاوه بر گیاهان ایران، بخش‌هایی از سایر کشورها از یونان، ترکیه تا در شرق آسیای میانه، پاکستان و مرزهای هند را در بر می‌گرفته است. در این فلور توصیف و ویژگی‌های گونه‌های گیاهی و برخی نقاط جمع‌آوری با ذکر نام نویسنده (جمع‌آوری کننده) آورده شده است. پس از آن احمد پارسا فلور ایران را در سال ۱۹۴۸، در ۵ جلد به زبان فرانسه منتشر کرد، این فلور شامل گونه‌های فلور اورینتالیس به علاوه گونه‌های جدید است. در جلد دوم این فلور، تیره چتریان تنها با ده زیرطایفه معرفی شده است (شکل ۱). در این کتاب ویژگی‌های گیاه‌شناسی گونه‌ها به‌طور مختصر و محل جمع‌آوری آنها به صورت کلی بدون ذکر شماره هرباریومی و نام نویسندگان درج شده است. همچنین، برای تعداد کمی از گونه‌ها، تصویری نقاشی شده بدون ذکر جزئیات و مقیاسی برای اندازه گیاه مشخص شده است. در قرن بیستم، مجموعه فلورا ایرانیکا توسط رشینگر و با همکاری صدها گیاه‌شناس برجسته دنیا به زبان لاتین تهیه شد. رشینگر (۱۹۸۷) جلد ۱۶۲ فلورا ایرانیکا را به تیره چتریان اختصاص داد (شکل ۱) و گیاهان آن را در سه زیرتیره و ده طایفه (دو طایفه برای زیرتیره Saniculoideae و ۸ طایفه برای زیرتیره Apioideae) معرفی کرد. او در این تیره ۱۴۰ جنس با وضعیت تاکسونومیکی مشخص معرفی کرد و دو جنس را با جایگاه نامشخص و مبهم به‌طور جداگانه ذکر کرد. این فلور محدوده گسترده‌ای از اروپای شرقی،

*استادیار پژوهشی، مؤسسه تحقیقات جنگل‌ها و مراتع کشور، سازمان تحقیقات، آموزش و ترویج کشاورزی، تهران، ایران،
پست الکترونیک: panahi.mehrush@gmail.com

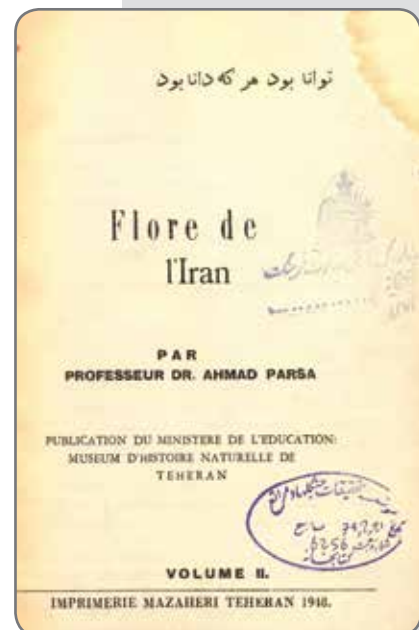
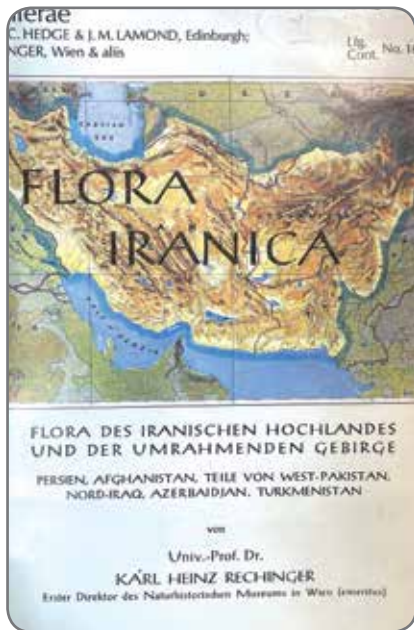
خاورمیانه و شرق مدیترانه تا نواحی شرق در چین، هند و سیبری را پوشش می‌دهد که فلات ایران را نیز در بر می‌گیرد. مجموعه کتاب‌های فلور ایران به زبان فارسی که از سال ۱۳۶۷ تاکنون (۱۴۰۰) در ۱۵۱ جلد توسط مؤسسه تحقیقات جنگلها و مراتع کشور چاپ شده است، مشتمل بر ۶۵۰۰ تاکسون در ۱۵۰ تیره گیاهی است. در این مجموعه فلور مشخصات توصیف گیاه، مترادف‌ها، پراکندگی جغرافیایی، زیستگاه و فنولوژی هر گونه مشخص شده است. یکی از مشخصه‌های برجسته این مجموعه، ترسیم شکل با مقیاس برای تعدادی از گونه‌هاست که در شناسایی گیاه بسیار کمک‌کننده است. فلور چتریان ایران، جلد ۵۴ از این مجموعه است که به همت دکتر ولی‌اله مظفریان در سال ۱۳۸۶ نگارش شده است (شکل ۲). این کتاب در ۵۹۶ صفحه با ۷۱ تصویر نقاشی شده و ۳۲۹ نقشه پراکنش تنظیم شده است و از ویراستاری گیاه‌شناسانی برجسته همچون مصطفی اسدی، علی اصغر معصومی و محبوبه خاتم‌ساز بهره برده است.

نویسنده در مقدمه‌ای کوتاه به فارسی ویژگی‌های ریخت‌شناسی این تیره را ذکر کرده است و در نگارش توصیف گونه‌ها و جنس‌ها از سایر فلورهای منتشرشده شامل فلور اورینتالیس توسط بواسیه (۱۸۷۲)، فلورا ایرانیکا (۱۹۸۷) تا کتاب جنس‌های تیره چتریان (The genera of the Umbelliferae) نوشته Leon- Pimeniv و Leon- ov (۱۹۹۳) بهره برده است. در رده‌بندی گیاهان این تیره همچون فلورا ایرانیکا، سه زیرتیره و ده طایفه برای این تیره عنوان شده است. تیره چتریان یکی از بزرگ‌ترین و متنوع‌ترین تیره‌های گیاهی در ایران است که در این کتاب به صورت ۱۲۱ جنس و ۳۲۲ گونه ذکر شده است. جنس‌های بزرگ همچون *Ferula* L. با ۳۲ گونه، *Pimpinella* L. با ۲۲ گونه، *Bunium* L. با ۱۷ گونه و جنس‌های *Bupleurum* L. و *Prangos* Lindl. هر کدام با ۱۴ گونه برای ایران معرفی شده‌اند. ۱۱۶ گونه از گیاهان تیره چتریان انحصاری ایران هستند که بیشتر در نقاط کوهستانی ایران در ارتفاعات زاگرس، البرز و خراسان پراکنش دارند و در این کتاب به خوبی مشخص شده‌اند. در این کتاب پس از شرح جنس‌ها، کلید شناسایی برای گونه‌های آن ذکر شده و سپس شرح کامل هر گونه به همراه نقاط پراکندگی آن در جهان و ایران و نمونه تیپ مشخص شده است. همچنین، برای برخی از گونه‌ها تصویر گونه یا جزئیات ترسیم شده است. در زیر نام هر گونه نام فارسی معادل آن مشخص شده که به طور عمده برگرفته از کتاب «فرهنگ نام‌های گیاهان ایران» از این نویسنده است. همچنین، اگر نام مترادفی برای گونه وجود داشته ذکر شده و آدرس تصویر آن در فلورا ایرانیکا، یا تصویر معرفی شده در فلور رنگی ایران به همراه شماره نقشه پراکندگی مربوط به نمونه (در پایان کتاب) مشخص شده است که پژوهشگر می‌تواند علاوه بر اطلاعات این کتاب به آدرس معرفی شده مراجعه کرده و از آن اطلاعات استفاده کند. این یکی از نقاط قوت این فلور است. شرح گونه‌ها در این کتاب برگرفته از فلورا ایرانیکا و فلور اورینتالیس است و نقاط پراکندگی بر اساس مناطقی است که نویسنده، خود، مراجعه و

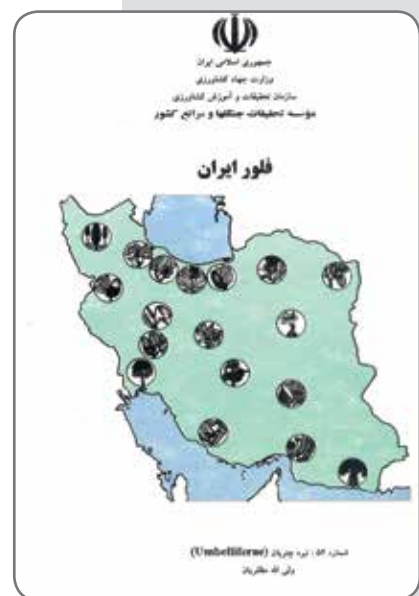
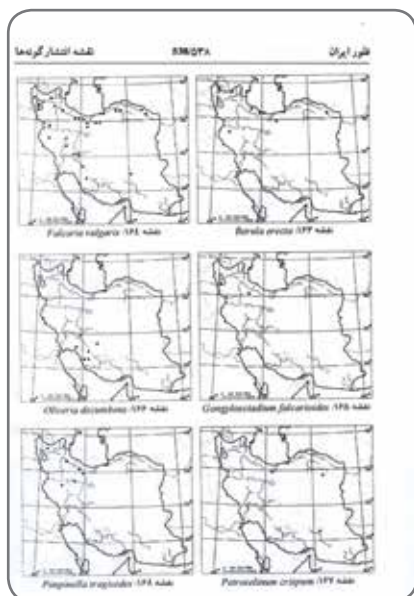
نمونه‌ها را از طبیعت ایران جمع‌آوری کرده است. برخی از نمونه‌های جمع‌آوری شده در سال‌های پیش (زمان نگارش فلورا ایرانیکا) توسط رشینگر و همکارانش، که در هرباریوم مرکزی ایران (TARI) نگهداری می‌شوند نیز در این کتاب ذکر شده است که راهنمای خوبی برای پژوهشگران و دانشجویان علم گیاه‌شناسی و علوم مرتبط است. نویسنده در این کتاب، نام تعدادی از جنس‌ها را بر پایه مطالعات جدیدتر که توسط Pimenov و همکارانش (۱۹۹۳) ارائه شده، بازنگری کرده، یا بر پایه مطالعه دقیق‌تر خود نویسنده، نام قدیمی‌تر معرفی شده در فلور اورینتالیس یا منابع دیگر به صورت مترادف ذکر شده است که این موضوع ارزش کار مؤلف را بیشتر می‌کند. او همچنین دو جنس منوتیبیک جدید *Opsicarpium Mozaff.* و *Kelussia Mozaff* را از غرب ایران برای این تیره معرفی کرد و گیاه‌شناسان بزرگ نیز یک جنس منوتیبیک جدید را به افتخار فعالیت‌ها و مطالعات او روی این تیره، تحت عنوان *Mozaffariania Pimen. & Maassoumi* از جنوب غرب ایران در سال ۲۰۰۳ نام‌گذاری کردند. به دنبال مطالعات مولکولی اخیر این جنس و *Opsicarpium* به ترتیب به جنس‌های *Glaucosciadium* B. L. Burt & P. H. Davis و *Pimpinella* منتقل شدند. بنابراین، در مواردی نیاز به بازنگری در این تیره مشاهده می‌شود.

آنچه که در این میان نقطه ضعف به نظر می‌آید، کاستی‌هایی است که به دلیل عدم دسترسی به نمونه‌های تیپ نگهداری شده در هرباریوم‌های اصلی و بررسی و مقایسه با نمونه‌های جمع‌آوری شده رخ داده است. بنابراین، توصیف گونه‌ها بر پایه نوشته‌های فلورا ایرانیکا و دانش گیاه‌شناسی خود نویسنده انجام شده است و چه بسا برخی گونه‌ها از نمونه‌های تیپ کمی فاصله داشته باشند. قابل ذکر است که نویسنده وضعیت گونه‌هایی که جمع‌آوری و مشاهده نکرده را نیز خاطر نشان کرده است.

نکته: در قرن بیست‌ویکم با پیشرفت علم و تکنولوژی و به‌کارگیری روش‌های نوین برای شناسایی دقیق گیاهان، سیستم‌های رده‌بندی جدید جایگزین سیستم‌های قدیمی‌تر شد و به طور مرتب نام‌گذاری گونه‌ها توسط گیاه‌شناسان بازنگری می‌شود (آخرین سیستم رده‌بندی APG IV ارائه شده در سال ۲۰۱۶، شکل ۳). یکی از مشکلات فلورهای فارسی ایران پیروی از روش سیستم رده‌بندی کروئکوئیست است که اختلافاتی با روش‌های جدیدتر در آن مشاهده می‌شود. اگر به‌روزرسانی و بازنگری اطلاعات گیاهان همراه با آنلاین شدن اطلاعات فلورها انجام شود، می‌تواند توسط بسیاری از صاحب‌نظران و گیاه‌شناسان دنیا مورد بهره‌برداری و به‌عنوان منبع مورد استفاده قرار گیرد. همچنین، تکمیل و به‌روزرسانی نام‌های مترادف گونه‌ها مطابق سایت‌های بین‌المللی [GBIF \(http://gbif.org\)](http://gbif.org)، [IPNI \(http://ipni.org\)](http://ipni.org) و [Catalogue of Life \(https://www.catalogueoflife.org\)](https://www.catalogueoflife.org) می‌تواند در به‌کارگیری این فلور و منابع داده‌ای آن به‌ویژه در امر تنوع زیستی گیاهان و حفاظت، مثمر‌تر باشد.

شکل ۱- فلور پارسا (راست)، فلور اورینتالیس (وسط)، فلورا ایرانیکا (چپ)

شکل ۲- تصویر روی جلد فلور ایران (تیره جتریان) (راست)، تصویر یک گونه نقاشی شده (وسط)، تصویر نقشه پراکنش گونه‌ها (چپ)

شکل ۳- عنوان مقاله گروه APG IV